

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2022.55.009>
УДК 330.87(7/8):338.246.8(4)«1940/1950»]:[94:122](477)
JEL: F02, N42, O19

Небрат В.В., докторка економічних наук,
старша наукова співробітниця,
завідувачка відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5419-3181>
e-mail: victoria_nebrat@ukr.net

АМЕРИКАНСЬКА ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНА ДОКТРИНА У ПОВОЄННІЙ ВІДБУДОВІ ЄВРОПИ (друга половина 1940-х – початок 1950-х років): ІСТОРИЧНІ УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ¹

У контексті актуальних завдань, що постали перед Україною внаслідок триваючої збройної агресії РФ та зростаючих людських втрат і руйнувань економічного потенціалу, важливим є переосмислення історичного досвіду планів відбудови та зовнішньої допомоги країнам Європи у другій половині 1940-х – на початку 1950-х років. Метою статті є оцінка можливостей і застережень щодо надання Україні масштабної зовнішньої допомоги на основі дослідження постановки та реалізації цілей зовнішньоекономічної політики США в ході відбудови Європи після Другої світової війни. Використані загальнонаукові підходи міждисциплінарності, синергетики та еволюціонізму, методи емпіричної історії, герменевтичного аналізу історичних документів і системного підходу при узагальненні економічних тенденцій та визначенні причинно-наслідкових зв'язків.

Встановлено, що передумовами надання зовнішньої допомоги була сильна взаємна заінтересованість: економіка США потребувала розширення ринків, а країни Європи – гуманітар-

¹ Публікацію підготовлено в рамках виконання НДР «Еволюція парадигми та доктрин економічної взаємодії держави та ринку» (№ держреєстрації 0119U10362) відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Небрат В.В.

ної допомоги та відновлення економічного потенціалу. Політичними детермінантами розроблення проєктів повоєнного відновлення було протистояння радянській експансії та соціалістичній ідеології, що набувала популярності. Доктринальною основою зовнішньоекономічної політики США слугували ідеї поширення принципів демократії та вільної комерції, сприяння інвестиціям, стабілізації економік для загальної безпеки та розвитку. Принципи американської допомоги передбачали забезпечення зростаючої самокупності економічного відродження Європи; отримання дивідендів від допомоги у відбудові; стимулювання технологічного оновлення економіки США.

Організаційна, фінансова, технологічна складові планів повоєнної відбудови забезпечили досягнення основних цілей – відновлення виробництва, модернізація інфраструктури, стабілізація фінансів та міжнародних розрахунків. Сформована інституційна структура економічної співпраці та управління повоєнним відновленням сприяли реалізації цільової функції надання зовнішньої допомоги – повернення до самопідтримуючого економічного розвитку Європи та розширення ареалу вільного ринку для міжнародного руху товарів і капіталів. Критеріями досягнення цілей США, які закладалися при розробленні планів допомоги у повоєнному відновленні країн Європи, визначено: створення нових ринків для американських товарів, повернення вкладень і отримання доходів; забезпечення високих темпів економічного зростання як у США, так і в країнах Західної Європи; зменшення інвестиційних ризиків; технологічне оновлення виробництва; зменшення торговельних бар'єрів міжнародної торгівлі; інституційне забезпечення світового лідерства США; ефективне протистояння радянському блоку та міжнародному комуністичному руху. Підтверджено ефективність американських планів і заходів повоєнної відбудови як способу формування нового інституційного порядку світового господарства. На основі аналізу історичного досвіду зовнішньої допомоги у повоєнному відновленні країн Європи узагальнено головні уроки для сучасної України: 1) країни-донори мають бути економічно зацікавлені у наданні допомоги; 2) Україна має виробити і реалізувати інституційно-правові та організаційно-управлінські механізми реалізації власних економічних інтересів і відстоювання національних пріоритетів.

Ключові слова: економічна політика, повоєнна відбудова, зовнішня допомога, План Маршалла, цілі США, національні інтереси, інституційний порядок, світове господарство.

Nebrat V.

**AMERICAN POLITICAL AND ECONOMIC DOCTRINE
IN POST-WAR RECONSTRUCTION OF EUROPE
(the second half of the 1940s – early 1950s):
HISTORICAL LESSONS FOR UKRAINE**

In the context of the current tasks facing Ukraine as a result of the ongoing armed aggression of the Russian Federation and growing human losses and destruction of economic potential, it is important to rethink the historical experience of reconstruction plans and foreign aid to European countries in the second half of the 1940s – early 1950s. The purpose of the article is to assess the possibilities and reservations regarding the provision of large-scale foreign aid to Ukraine based on a study of the setting and implementation of the goals of the US foreign economic policy during the reconstruction of Europe after World War II. General scientific approaches of interdisciplinarity, synergetics and evolutionism, methods of empirical history, hermeneutic analysis of historical documents, and a systemic approach to generalizing economic trends and determining cause-and-effect relationships are used.

It was established that the prerequisites for the provision of foreign aid were strong mutual interest: the US economy needed market expansion, and European countries needed humanitarian aid and restoration of economic potential. The political determinants of the development of post-war reconstruction projects were opposition to Soviet expansion and socialist ideology, which was gaining popularity. The ideas of spreading the principles of democracy and free trade, promoting investments, and stabilizing economies for general security and development served as the doctrinal basis of the US foreign policy. The principles of American aid envisaged ensuring the growing self-sufficiency of the economic revival of Europe; receiving dividends from reconstruction assistance; stimulation of technological renewal of the US economy.

The organizational, financial, and technological components of the post-war reconstruction plans ensured the achievement of the

main goals – restoration of production, modernization of infrastructure, stabilization of finances and international settlements. The formed institutional structure of economic cooperation and management of post-war recovery contributed to the realization of the objective function of providing foreign aid - the return to self-sustaining economic development of Europe and the expansion of the area of the free market for the international movement of goods and capital. The criteria for achieving the goals of the United States, which were established during the development of plans for assistance in the post-war reconstruction of European countries, are defined as: creation of new markets for American goods, return of investments and receipt of income; ensuring high rates of economic growth both in the USA and in the countries of Western Europe; reduction of investment risks; technological renewal of production; reduction of trade barriers in international trade; institutional support for US global leadership; effective opposition to the Soviet bloc and the international communist movement. The effectiveness of American plans and measures of post-war reconstruction as a way of forming a new institutional order of the world economy has been confirmed. Based on the analysis of the historical experience of foreign aid in the post-war reconstruction of European countries, the main lessons for modern Ukraine are summarized: 1) donor countries should be economically interested in providing aid; 2) Ukraine must develop and implement institutional-legal and organizational-management mechanisms for realizing its own economic interests and defending national priorities.

Keywords: economic policy, post-war reconstruction, foreign aid, Marshall Plan, US goals, national interests, institutional order, world economy.

Постановка проблеми. Бачення сучасного світового розвитку у контексті його попередньої траєкторії дозволяє враховувати уроки минулого та відкриває можливості ефективної імплементації позитивного досвіду в обґрунтування зовнішньополітичної стратегії та заходів економічної політики держав. У контексті завдань, що постали перед Україною внаслідок триваючої збройної агресії РФ та зростаючих людських втрат і руйнувань економічного потенціалу, важливим є переосмислення історії відбудови та зовнішньої підтримки країнам Європи у другій половині 1940-х – на початку 1950-х років.

Після закінчення Другої світової війни країнам Європи для відновлення була потрібна зовнішня допомога. Її могли надати лише США. Постає питання: в чому уряд США вбачав доцільність допомоги зруйнованій Європі? Якими цілями він міг виправдати відволікання значних коштів з американського бюджету та інвестиційних ресурсів з підприємницького сектора? Які завдання ставилися і які засоби їхньої реалізації пропонувалися? Які були створені інституційно-організаційні механізми для забезпечення підтримки та узгодження інтересів донорів і реципієнтів допомоги? Що слугувало критеріями успішності плану допомоги? Які цілі були досягнуті?

Постановка питання про цілі та механізми реалізації плану повоєнного відновлення Європи актуалізується сучасними подіями та обставинами, що диктують необхідність зовнішньої допомоги для відбудови економіки та соціогуманітарного простору України. Адже, щоб розробляти плани та стратегії співпраці, кожна зі сторін повинна не лише визначитися щодо власних цілей і завдань, а й усвідомлювати та реалістично оцінювати інтереси та сподівання партнерів. Ідеалізація намірів, як і завищені очікування, можуть призвести до подальших непорозумінь і зриву всього проєкту.

Аналіз останніх публікацій. Історичний досвід поєднання внутрішніх і зовнішніх чинників та, зокрема, реалізації Плану Маршалла для повоєнної відбудови Європи, є предметом численних публікацій у фахових виданнях України, починаючи з 2014 р. [1–7]. Т. Богдан, О. Власюк, В. Геєць, Л. Дейнеко, Я. Жаліло, С. Іванов та інші фахівці розглядають можливості та шляхи зовнішньої підтримки економічної динаміки в Україні в умовах російської агресії. Актуалізація необхідності зовнішньої допомоги для відбудови економіки після початку повномасштабної російсько-української війни породила нову хвилю публікацій як у науковій періодиці [8; 9], так і у ЗМІ [10–12]. З історико-економічної точки зору проблему повоєнного перезавантаження міжнародних відносин та встановлення нового світового порядку у XX ст. розглядали зарубіжні автори Т. Джадт, З. Клим'юк, Г. Колко, Дж. Гарпер, К. Барнсайд, Б. Айхенгрін та ін. [13–20].

Водночас, на нашу думку, залишаються поза фокусом досліджень питання стратегічних інтересів США та оцінка їхньої реалізації в результаті здійснення плану відновлення Європи після Другої світової війни. Недостатньо уваги приділяється аналізу

передумов та визначенню перспектив України щодо отримання допомоги в контексті порівняння з попереднім досвідом економічної підтримки країн, що здійснювали повоєнну відбудову.

Мета статті – на основі аналізу історичного досвіду кінця 1940-х – початку 1950-х років розглянути можливості надання Україні масштабної зовнішньої допомоги у повоєнній відбудові економіки. Визначені такі завдання дослідження: характеристика економічних передумов і політичних детермінант надання зовнішньої допомоги на відбудову економіки Європи; виявлення доктринальних основ і наскрізних принципів американської допомоги; розкриття управлінських, фінансових та технологічних аспектів допомоги відповідно до завдань Плану Маршалла та економічних інтересів США; оцінка ефективності Плану Маршалла як способу формування нового інституційного порядку світового господарства та узагальнення історичних уроків для України.

Дослідження передбачає застосування загальнонаукових підходів міждисциплінарності, синергетики та еволюціонізму, методів емпіричної історії, герменевтичного аналізу історичних документів і системного підходу при узагальненні економічних тенденцій та визначенні причинно-наслідкових зв'язків.

Економічні передумови надання зовнішньої допомоги для відбудови економіки Європи

Світова війна зруйнувала господарство європейських країн, їх виробничий і торговельний потенціал. Для США прийняття рішення щодо надання допомоги було обумовлено низкою взаємопов'язаних процесів.

По-перше, економіка США, отримавши певні вигоди від світової війни, виробляла 2/3 світового промислового виробництва і при цьому США володіли 2/3 світового золотого запасу. Продукція більшості стратегічних галузей значно перевищувала внутрішні потреби, особливо, з урахуванням переходу економіки на мирні рейки. Промислове виробництво за роки війни подвоїлося, а за окремими видами продукції (наприклад, літакобудування, виробництво штучних матеріалів та ін.) зросло у десятки разів. Тому без віднаходження зовнішніх ринків великої ємності економіці загрожувала небувала криза надвиробництва.

Крім того, довгострокові інвестиції у формування та «розгін» нових виробництв запустили ланцюгову реакцію зростання виробництва у суміжних галузях, набрав обертів кумулятивний

ефект, який, своєю чергою, «включив» механізми мультиплікованого зростання доходів і споживчого попиту. Суспільство, втомлене від війни, спрагло бажало витратити гроші і, тим самим «підганяло» і «розганяло» виробництво, у тому числі – виробництво споживчих товарів масового вжитку.

З іншого боку, знекровлена Європа потребувала всього, але не мала коштів на оплату імпорту. Була зруйнована промисловість, виробнича інфраструктура і транспортні мережі. Між промисловим і сільськогосподарським виробництвом існували т. зв. ножиці цін, система внутрішньої та зовнішньої торгівлі була дезорганізована. Таким чином, Європа не могла бути повноцінним торговельним партнером, ані з точки зору виробництва, ані в аспекті платоспроможності. Проте США були зацікавлені у відбудові та економічній стабілізації європейських країн, бо цей регіон розглядали як потенційно великий експортний ринок.

Політика США щодо повоєнної відбудови країн Європи

Починаючи з 1941 р. США взяли на себе ключову роль у постачанні зброї, військового спорядження та продовольства своїм союзникам за антигітлерівською коаліцією. Згідно закону «Про надання в позику та про віддачу в оренду озброєння», відомого як закон про ленд-ліз, поставки здійснювалися на пільгових умовах – фактично, відшкодування вартості на основі довгострокового кредиту передбачалося для майна, яке збереглося після закінчення війни і могло використовуватися в мирних цілях. Таким чином було започатковано нову форму міжнародного партнерства, яка була радше допомогою, ніж еквівалентним обміном.

У 1943 р. за ініціативою Ф. Рузвельта була створена Адміністрація Об'єднаних націй із надання допомоги та відновлення – United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA). Ця міжнародна організація стала основним джерелом зовнішньої підтримки країн у 1945–1947 рр., вона займалася плануванням, координацією та організацією заходів щодо надання реабілітаційної допомоги. Безпосередньою метою було запобігання голоду, епідеміям, а також відновлення промислового потенціалу та соціальної інфраструктури. Таким чином політика США щодо надання допомоги отримала продовження та відповідне інституційне оформлення. Варто відзначити, що Зовнішньоекономічне управління США консолідувавши зусилля та ресурси, спрямовувало їх на вирішення гуманітарних завдань та відновлення еко-

номічного простору для зростання ділової активності – інвестицій, виробництва і торгівлі.

Коли термін дії реабілітаційної програми добігав кінця, в США виникла загроза скорочення експорту, а як наслідок – зростання безробіття та соціальної напруги. Це послужило внутрішньополітичним чинником продовження американської політики зовнішньої підтримки повоєнного відновлення. Крім того, впродовж 1945–1948 рр. у країнах Центрально-Східної Європи були встановлені прорадянські комуністичні режими. Намагання Радянського Союзу сформувати радянський блок як противагу капіталістичній системі призвело до того, що ці країни відмовилися від американської допомоги за Планом Маршалла. Ключовим завданням співпраці новостворених країн соціалізму було довести можливість самодостатнього існування неринкової економіки та її переваги перед капіталістичним світом. Фактично посилилася дезінтеграція світового господарства [16; 21, с. 268–269] та розпочалася ера глобального протистояння двох принципово відмінних економічних і політичних систем. За таких умов цілком закономірним і логічним було прагнення США не допустити «розповзання» комунізму по всій Європі і світові, зміцнювати економічні відносини із західноєвропейськими країнами, сприяти формуванню єдиного простору вільної торгівлі та інвестицій.

Дж. Маршалл, чие ім'я носить програма допомоги повоєнній Європі, у своїй історичній промові у Гарварді 1947 р. наголошував: «Наша політика спрямована не проти якоїсь країни чи доктрини, а проти голоду, бідності, відчаю та хаосу. Її метою має стати відродження у світі працюючої економіки, що дозволить створити політичні та соціальні умови для існування вільних інститутів». Щодо шляху реалізації такої політики, то він чітко визначений у Доповіді Президентського комітету зовнішньої допомоги (1947 р.): «Ми віримо в те, що майбутнє Західної Європи – в її руках. Ніякий обсяг зовнішньої допомоги, навіть і дуже щедрої, не зможе сам по собі відновити здоров'я економік 16 країн. Успіх будь-якої програми допомоги в кінцевому підсумку залежить від інтенсивності роботи та інтелектуальних зусиль урядів і народів Європи. Зовнішня допомога повинна розглядатися не як засіб підтримки Європи, а як іскра, яка запускає двигун» [22, с. 23].

Конкретно-історична конфігурація взаємних потреб і можливостей визначила формат співробітництва, а також принципи американської допомоги, а саме:

- забезпечення зростаючої самоокупності економічного відродження Європи;
- підвищення віддачі та, зокрема, отримання дивідендів від допомоги у відбудові;
- зворотній ефект стимулювання технологічного оновлення економіки США, що розпочалося наприкінці 1940-х років.

Зрештою, США взяли на себе роль спонсора повоєнної відбудови з розрахунку на забезпечення та зміцнення глобального політичного, економічного і технологічного лідерства. При цьому урядам європейських країн надавався пріоритет у визначенні власної політики економічного відновлення. Допомога США надавала додаткові фінансові ресурси, «звільняла» національні уряди від необхідності в терміновому порядку вирішувати питання виживання. Натомість вони могли зосередитися на будівництві власної моделі державного управління економічним розвитком, розробленні та реалізації стратегії відбудови. Така позиція США не лише забезпечила максимальну відповідальність національних урядів за свою політику, а й сприяла формуванню економічних моделей, які відображали національні особливості та враховували попередню траєкторію культурно-господарського розвитку окремих країн. У Німеччині постало соціальне ринкове господарство на засадах ордолібералізму, в Італії – державно-монополістична економіка з сильним впливом регіональних еліт, у Франції – дирижизм як втілення політико-економічної доктрини де Голля. Як слушно зауважив Я. Жаліло, «характеристиками національного контексту, в якому реалізовувався План (*Маршалла* – *В.Н.*), були зруйнована непрацююча економіка, зате консолідовані та відповідальні органи державного управління та цілісний інституційний ґрунт ринкової економіки, що генетично визрівала у Європі протягом століть» [6]. Відтак американська політико-економічна доктрина не заперечувала плюралізму національних інституційних форм самоорганізації в повоєнній Європі. Виняток становили країни, що опинилися в орбіті радянського впливу внаслідок військової окупації та подальшого тривалого перебування контингенту збройних сил СРСР.

Спадкоємність і послідовність у трансформації американської зовнішньоекономічної доктрини

Практика визначення та публічного проголошення президентом США програмних цілей та зовнішньополітичного курсу країни

є традиційною. Так, ще у 1823 р. президент Дж. Монро у своєму посланні конгресові задекларував принцип невтручання у внутрішні справи інших країн і, разом з тим, окреслив новий політичний порядок, який не припускав зазіхань інших держав на території та сфери впливу США. Відтоді роль європейських держав у Західній півкулі виявилася другорядною, адже Америка прямо заявляла про готовність послідовно відстоювати свої політичні та економічні інтереси [23, с. 125]. Забезпечення зручності комерції було покладено в основу політики інтервенції заради освоєння зовнішніх ринків. Ідеологія експансіонізму стала домінуючою в американських урядових колах на межі XIX–XX ст. Зокрема, президент Теодор Рузвельт у 1901–1909 рр. розширив доктрину Монро положенням, в якому говориться, що Сполучені Штати можуть втручатися у справи країн Латинської Америки, коли корумпованість урядів цих країн робить це необхідним. Т. зв. політика «великого кийка» знаменувала становлення США як держави, що активно діє і претендує на статус «світового поліцейського».

У 1933 р. президент Франклін Делано Рузвельт оголосив про припинення політики «великого кийка», проголосивши нову доктрину – політику «доброго сусіда». Вона передбачала формування взаємовигідних відносин для розвитку світової торгівлі, створення нових економічних можливостей і закріплення впливу Сполучених Штатів. Завдяки цілеспрямованій і системній внутрішній політиці, зокрема реалізації прийнятого Конгресом пакету соціальних реформ, відомих як «перший новий курс», Ф. Рузвельт здобув неабияку популярність американських громадян та заручився підтримкою бізнесу, що дозволило йому впевнено провадити зовнішньополітичний курс, який, декларуючи нейтралітет, опосередковано сприяв підтримці міжнародних конфліктів, які надавали переваги і додаткові можливості транснаціональним корпораціям США. У роки становлення та зміцнення нацистського режиму в Німеччині за основу зовнішньополітичного курсу США було взято перманентне маневрування між потенційними противниками задля підтримки загального балансу у світі та збереження поля для діалогу. Адже доктринальна установка американської зовнішньої політики визначається прагненням забезпечити розвиток економіки та соціальну стабільність, що вимагає зміцнення міжнародної безпеки.

Варто згадати, що ще під час перебування Ф. Рузвельта на посаді губернатора штату Нью-Йорк у 1928 р., його радником з питань сільського господарства був Генрі Моргентау, який пізніше очолював Федеральне сільськогосподарське бюро і сільськогосподарське кредитне управління, а в 1933 р. став заступником міністра фінансів. Упродовж 1922–1933 рр. Г. Моргентау – редактор найавторитетнішого в США сільськогосподарського журналу «American Agriculturist». На початку 1930-х років він розробив плани громадських робіт у своєму штаті як заходи протидії наслідкам економічної кризи. Ці плани в подальшому стали зразком суспільних програм такого ґатунку в роки президентства Ф. Рузвельта та його політики Нового курсу [24]. На посаді міністра фінансів США (1934–1945) Г. Моргентау «усім серцем взявся за фінансування амбітної внутрішньої програми Нового курсу та виконання величезної відповідальності нації у Другій світовій війні» [25]. У рамках «Нового курсу» президента Рузвельта він здійснив докорінну реформу фінансової системи США, а в роки війни очолив діяльність із пристосування американської економіки до воєнних умов і потреб. Тож у тому, що фінансова система й економіка США стали світовим лідером і донором, є його немала заслуга.

Ще до завершення війни американська адміністрація приступила до створення контурів міжнародного економічного порядку, заснованого на партнерстві уряду та великого бізнесу. Посол США в СРСР Аверелл Гарріман на початку 1944 р. заявляв: «Економічна допомога – найбільш ефективна наша зброя, за допомогою якої ми зможемо впливати на розвиток політичних процесів у Європі в потрібному нам напрямку» [цит. за: 26, с. 457]. Американський історик Габріель Колко, докладно проаналізувавши дії США періоду Другої світової війни, прийшов до висновку, що американська економічна політика того часу мала на меті врятувати і зберегти капіталістичну систему в себе вдома і за кордоном» [15]. Таким чином, декларовані наміри та практична спрямованість зовнішньоекономічної політики США щодо повоєнної відбудови співпадають і це – зміцнення світової системи ринкових відносин із домінуванням американського капіталу. У створенні інституційної структури Світового банку одним з ініціаторів Рузвельта в розробленні планів «міжнародної економічної перебудови» був Генрі Моргентау, який на той час обіймав посаду міністра фінансів США. Міжнародний валютний фонд був поклика-

ний регулювати міжнародні валютні відносини. При прийнятті рішень голоси розподілялися пропорційно розмірам внесеного капіталу, що гарантувало збереження за США домінуючого положення. Також був заснований Міжнародний банк реконструкції та розвитку як інституція допомоги у відновленні зруйнованих війною країн і регіонів, однак одне з головних завдань Банку, за словами його творців, полягало в тому, щоб «сприяти іноземним інвестиціям». Повоєнні потреби країн в економічній допомозі вже тоді розглядалися з урахуванням політичних факторів.

Генрі Моргентау (міністр фінансів США 1934–1945 рр., політичний та економічний радник, а також особистий друг президента Франкліна Рузвельта) вважав, що в інтересах США, задля повоєнного відновлення міжнародної торгівлі шляхом перебудови економічного порядку з урахуванням зміни співвідношення сил, необхідно перетворити повоєнну Німеччину на низку невеликих аграрних країн, більше не спроможних загрожувати Європі й усьому світові. За планом Г. Моргентау, подальше зміцнення міжнародних позицій США мало бути досягнуто шляхом запровадження обмежень для повоєнного розвитку Європи. Одним із важливих принципів мало бути недопущення відродження військово-промислового комплексу Німеччини, високотехнологічних концернів та диверсифікованої структури економіки. Засобом узалежнення мала стати монокультурна аграрно-сировинна спеціалізація, щоб Німеччина не могла претендувати на економічне суперництво з США. Політика надання «свободи рук» американським монополістичним угрупованням у визначенні ними сфер прикладення капіталу доповнювалася забезпеченням їхніх переваг на європейському ринку шляхом обмеження та заборони німецьких та інших корпорацій, що мали безпосереднє відношення до забезпечення нацистів зброєю, та були відповідальні за розв'язання Другої світової війни.

Згідно плану, що мав назву «Програма із запобігання розв'язування Німеччиною III-ї світової війни», запропонованого у вересні 1944 р., та схваленого В. Черчілем та Ф. Рузвельтом, передбачалося:

- децентралізація та політико-адміністративне розчленування Німеччини, зокрема передача частини території іншим державам: Східної Пруссії до СРСР, Саарського басейну – Франції, Сілезії – Польщі;

- перехід важливих промислових районів, зокрема, Рурського вугільного басейну, під міжнародний контроль;
- ліквідація важкої промисловості та повну реструктуризацію військово-промислових концернів;
- демілітаризація економіки та заборона збройних сил;
- знищення найбільш прогресивних галузей і видів діяльності, у т. ч. сфери фінансових і банківських послуг;
- фактичне перетворення Німеччини на аграрну, залежну країну.

Основні положення плану Моргентау було покладено в основу меморандуму, який визначав повоєнну політику щодо Німеччини і був представлений Гаррі Труменом у Берліні на засіданні глав союзницьких урядів 17 липня 1945 р. [27, с. 290]. Попри звинувачення в підступності «єврейського плану» перетворення Німеччини на величезне картопляне поле та негативні виступи в ліберальній пресі, незважаючи на те, що після смерті Ф. Рузвельта Моргентау пішов у відставку (квітень 1945 р.)², однак саме цей план у дещо пом'якшеному вигляді виконувався впродовж 1945–1946 рр.

Наслідками реалізації плану Моргентау стали подальше руйнування німецької економіки навіть порівняно з 1945 р., стрімке погіршення соціально-економічного становища в країні, що могло призвести до поширення реваншистських політичних настроїв. З огляду на те, що саме недопущення Третьої світової війни проголошувалося головною метою американської політики, було прийнято рішення про перехід до Плану Маршалла. Його головні відмінності від плану Моргентау такі: по-перше, охоплення більшості країн Західної Європи, а не тільки Німеччини; по-друге, націленість на відновлення економіки, а не знищення її промислового потенціалу [28, с. 517–534].

² Після виходу на пенсію Г. Моргентау присвятив себе господарству, філантропічним інтересам і закордонним подорожам. Зокрема, у 1945–1950 рр. був президентом, а в 1951–1953 рр. – почесним президентом американської громадської організації «Об'єднаний єврейський призив». У 1950–1951 – голова опікунської ради Єврейського університету в Єрусалимі, у 1951–1954 рр. – голова Американської корпорації з фінансування та розвитку Ізраїлю. Для увічнення пам'яті на честь Г. Моргентау в Ізраїлі названий мoshав Таль Шахар (з івриту – «ранкова роса»), що є перекладом прізвища «Моргентау» з німецької [24].

Таким чином, оцінюючи в історичному контексті спрямованість та інструменти реалізації плану Г. Моргентау, варто відзначити, що вони відповідають доктринальній установці економічної політики США на забезпечення розвитку власної економіки, створення сприятливих умов для експансії американських корпорацій на зовнішні ринки та встановлення нового економічного порядку, що відображає лідерські позиції США у світовому господарстві. Разом з тим, орієнтація на обмеження, стримування, руйнування економічного потенціалу країн виявилася недалекоглядною. З позицій американських інтересів вигіднішим був курс на підтримку відбудови і розвитку Європи заради майбутнього партнерства та розширення співробітництва. План Моргентау (руйнування, розчленування та ослаблення) був замінений Планом Маршалла (допомога, об'єднання та зміцнення). Основною причиною зміни політики було усвідомлення небезпеки комуністичної експансії зі Сходу та реваншистських настроїв у Німеччині.

Коли у лютому 1947 р. уряд Великої Британії заявив, що більше не планує надавати Греції і Туреччині економічну і військову допомогу, президент Гаррі Трумен виступив з промовою у Конгресі США, закликавши до підтримки цих країн в їхньому протистоянні комуністичному тиску. Проголошення нового зовнішньополітичного курсу США, який історики називають «доктриною Трумена», відповідно до основних положень, озвучених у виступі президента 12 березня 1947 р., ознаменувало початок Холодної війни. Характер американо-радянських взаємин на наступні сорок років може бути визначений як конфронтація – тобто протистояння і протиборство за всіма можливими напрямками, крім прямого збройного конфлікту. Попри те, що у наступні роки у Греції і Туреччині були встановлені зовсім не демократичні, а репресивні режими, США їх підтримували.

Таким чином, доктрина Трумена під виглядом ідейного протистояння та політичної боротьби з Радянським Союзом і т. зв. комуністичною загрозою була насамперед доктриною захисту інтересів та простору економічних можливостей американського капіталу. В повоєнній економічній політиці США було реалізовано програмний підхід, що інструментально обслуговував єдину й цілісну геополітичну та геоекономічну доктрину, яка включала вибудовування формату взаємин зі світовим комунізмом і світовим капіталізмом задля безпеки, процвітання та світового лідерства США. Тож План Моргентау, метою якого було послаблення

конкурентних позицій німецьких концернів і руйнування економічного потенціалу Німеччини, План Маршалла, орієнтований на підтримку та розвиток ринкової економіки, міжнародної торгівлі та інвестицій, та доктрина Трумена, спрямована проти розширення соціалістичного табору – елементи однієї, цілісної та послідовної зовнішньоекономічної стратегії США.

Реалізація управлінського, фінансового та технологічного аспектів допомоги, відповідно до завдань Плану Маршалла та економічних інтересів США

План реконструкції європейських країн був розрахований на чотири роки і передбачав надання їм фінансової, організаційно-консультативної та технологічної допомоги. Термін, на який складався план, окреслює період, достатній, на думку розробників, для повернення європейських країн до самопідтримуючого економічного розвитку. Основними завданнями були визначені такі:

- відбудова та модернізація інфраструктури;
- збільшення обсягів виробництва до довоєнного рівня (зокрема в енергетиці та металургії);
- розосередження та більш рівномірне розміщення важкої промисловості, яка до війни локалізувалася в Рурському басейні;
- відродження сільського господарства та легкої промисловості для подолання гуманітарної катастрофи;
- забезпечення грошової та фінансової стабілізації.

Управлінський аспект надання зовнішньої допомоги передбачав, що країни Європи будуть брати на себе ініціативу та відповідальність у відбудові. Тому вже через півтора місяці після оприлюднення програми, а саме 12 липня 1947 р. у Парижі зібралися представники 16 країн Західної Європи для вироблення спільної лінії, узгодження механізмів координації та поєднання зусиль з відбудови. За рішенням Паризької конференції була створена Адміністрація економічного співробітництва (ECA – Economic Cooperation Administration), що діяла під юрисдикцією США як країни-надавача допомоги. Прагматичний характер новоствореної структури підкреслює той факт, що її очолив відомий бізнесмен, колишній керівник корпорації «Студебекер» П. Гофман. У США був створений Урядовий комітет з вивчення економічного стану країн, що висловили бажання отримати допомогу. Американський урядовий комітет мав оцінити можливості

країн прийняти таку допомогу, запропонувати найбільш релевантні форми її надання. Як ініціатор та організатор плану США передбачили однією з умов отримання допомоги виведення комуністів з урядів, що і було здійснено в усіх країнах Західної Європи. Практична реалізація Плану Маршалла розпочалась 4 квітня 1948 р. із прийняттям Конгресом США закону «Про економічне співробітництво». Для управління та координації дій було створено Європейську організацію економічного співробітництва, що займалася підготовкою програм економічних заходів та управлінням фінансовими фондами, тоді як Адміністрація економічного співробітництва – рухом матеріальних цінностей (товарів). Крім того, у кожній із 16 країн-учасниць було створено національні управлінські органи, відповідальні за реалізацію плану відбудови [9, с. 39–40]. Загалом інституційна структура економічної співпраці сприяла реалізації цільової функції надання зовнішньої допомоги – повернення до самопідтримуючого економічного розвитку Європи та розширення ареалу вільного ринку для міжнародного руху товарів і капіталів.

Одним із ключових аспектів забезпечення повоєнної відбудови є фінансовий. Задля дотримання принципів зростаючої самокупності економічного відродження Європи та отримання дивідендів від допомоги, поставки за Планом Маршалла було розділено на три групи. До першої належали предмети першочергової життєвої необхідності – продовольство, паливо, одяг. Ці поставки забезпечувалися через надання грантової допомоги урядам для фінансування імпорту відповідних товарів з умовою, що по мірі зростання власних виробничих можливостей європейських країн американські асигнування будуть скорочуватися. Крім того, виручка у національній валюті від продажу населенню американських товарів мала використовуватися урядами європейських країн для фінансової стабілізації (скорочення бюджетного дефіциту, подолання інфляції) та індустріального відродження (зокрема, нарощування виробництва сталі, цементу, обладнання для електроенергетики, вугледобувної галузі, виробництва калійних добрив, нафтопродуктів тощо).

Друга група – поставки промислового обладнання – фінансувалися у вигляді міжнародних позик. Тут США розраховували, насамперед, на те, що відбудова промисловості забезпечить не лише економічну стабільність у Західній Європі, а й широкі перспективи подальшого торговельного партнерства. До того ж на-

дання позик передбачало їхнє повернення з відсотками. Важливим аспектом кредитування відновлення основного капіталу в країнах Західної Європи був розрахунок на довгострокові кумулятивні ефекти від «перезапуску» національних економік, які зазнали деформуючого впливу мілітаризації та одержавлення. Позитивними екстерналіями мали стати зростання зайнятості, доходів та рівня життя. Не слід забувати, що соціальні аспекти економічної відбудови розглядалися в контексті доктрини Трумена як важливий засіб протистояння експансії комунізму в Європі.

Третя складова американських поставок за Планом Маршалла – сировина, сільськогосподарські машини, запасні частини до них, насіння, добрива, промислові товари (у тому числі споживчого призначення). Закупівлі сировини і матеріалів фінансувалися через Державний експортно-імпортний банк США, спочатку на грантовій, а пізніше – на комерційній основі. Цей напрям допомоги також забезпечував виконання декількох завдань. Насамперед, це – сприяння комплексному відновленню економіки та забезпечення високих темпів економічного зростання. Разом з тим, у такий спосіб американський уряд відкривав можливості товарної експансії своїм виробникам, що зменшувало тиск надвиробництва та загрозу економічної кризи в США. Водночас, поставки багатьох груп товарів цієї групи зміцнювали виробничу інтеграцію та коопераційні зв'язки між американськими та західно-європейськими виробниками. І, нарешті, досить важливо, що європейці долучалися до американських споживчих стандартів, масової культури, тобто інтегрувалися в єдиний простір, де споживання і приватне життя родин підпорядковується інтересам експансії бізнесу.

Ще одним напрямком допомоги були зовнішні інвестиції в імпортозаміщуючі та експортні галузі, а також надання кредитів для реалізації інвестиційних проєктів європейськими підприємцями. Вагомим компонентом Плану Маршалла було надання технічної допомоги підприємцям і промисловцям країн Західної Європи, націленої на опанування передового досвіду організації виробництва, управління і збуту продукції (включаючи безпосередньо виробничий процес) від американських компаній. Адже дезорганізація економічної системи та неефективність управління нею, неадекватна економічна політика «визнавалися Адміністрацією США такими саме вагомими факторами гальмування Європи, як і фізичні руйнування, тому проблеми зміни економіч-

ного середовища для здійснення підприємницької і виробничої діяльності займали чільне місце в рамках Плану Маршалла. Метою Програми відновлення європейської економіки було визначено становлення таких інститутів у внутрішньому економічному житті і міжнародних відносинах, які трансформують відновлення економіки у стійкий процес» [2, с. 38].

Таким чином надання США допомоги у повоєнній відбудові Європи може розглядатися як інвестиційний проєкт, що передбачав і забезпечив повернення вкладень з позичковими процентами, комерційними прибутками і геополітичними дивідендами. Доказом прагматичного характеру американської допомоги є умови, які накладалися на країни, що брали участь у реалізації Плану Маршалла, а саме:

- відмова від націоналізації промисловості та надання повної свободи приватному підприємництву (це призвело до певного гальмування галузей, які могли конкурувати з американським виробництвом);
- зниження тарифів на імпорт американських товарів (це забезпечило безперешкодний приплив і домінування цих товарів на внутрішніх ринках європейських країн);
- обмеження торгівлі з соціалістичними країнами (що сприяло їхній економічній ізоляції, закріпленню поділу світу на дві суспільно-політичні та економічні системи та зміцненню лідерських позицій США).

Ретроспективний аналіз доктринальних основ і принципів американської допомоги, звернення до історичних документів, що визначали цілі та пріоритети зовнішньоекономічної політики США дають підстави для висновку про те, що плани і заходи підтримки відбудови слугували *способом формування нового інституційного порядку світового господарства*. Ключовими рисами цього порядку є інклюзивність – включення країн і економік до єдиної системи міжнародних економічних відносин, залучення до обміну, співпраці в межах ринкового колообігу, а також ключова роль США в інституційній структурі світової торгівлі та валютно-фінансових відносин, що сприяє корпоративному глобалізму.

Разом з тим, успішність плану була забезпечена взаємною зацікавленістю сторін – і донора (США), і реципієнтів (країни Європи). З урахуванням цього історичного досвіду стратегія національного відродження у повоєнній Україні має спиратися на уро-

ки забезпечення суб'єктності в розробленні заходів та відповідальності при їх реалізації. Пасивність та вичікувальна позиція щодо отримання допомоги не забезпечать ані відновлення зруйнованого потенціалу, ані, тим більше, виходу на нову траєкторію розвитку.

Від співпраці в економічній відбудові до об'єднання ринків

Досвід спільної реалізації плану повоєнного відновлення зміцнив переконання в необхідності розширення співпраці в рамках західного альянсу держав. Продовженням та закріпленням політичної лінії дотримання безпеки шляхом переходу від економічного суперництва та збройного протистояння до об'єднання ринків стала Декларація Шумана, проголошена у травні 1950 р.³. У ній пропонувалося створити Європейське об'єднання вугілля та сталі. У Декларації, що визначила чіткі наміри та інституційну основу розвитку європейської міжнародної економічної інтеграції, зокрема, зазначалося:

- «Мир у всьому світі неможливо захистити без докладення творчих зусиль, пропорційних небезпеці, яка йому загрожує»;
- «Європа не буде створена відразу або за єдиним планом. Вона буде побудована через конкретні досягнення, які спочатку створять фактичну солідарність»;
- «встановлена таким чином солідарність у виробництві ясно покаже, що будь-яка війна між Францією та Німеччиною стає не просто немислимою, але й матеріально неможливою»;
- «об'єднання виробництва вугілля та сталі... змінить долю тих регіонів, які впродовж тривалого часу були присвячені виробництву боєприпасів для війни, жертвами яких вони постійно були»;
- «створення цієї потужної виробничої одиниці, відкритої для всіх країн, які бажають взяти участь і зобов'язаної в кінцевому підсумку забезпечити всі країни-члени основними елементами промислового виробництва на однакових умовах, закладе справжню основу для їх економічного об'єднання»;

³ Цей документ був розроблений «батьками-фундаторами» європейської інтеграції – міністром закордонних справ Франції (1948-1953) Робертом Шуманом спільно з очільником французького Національного економічного плану (1947-1949) Жаном Моне.

• «завдяки об'єднанню основного виробництва та створенню нового Вищого органу, чиї рішення будуть обов'язковими для Франції, Німеччини та інших країн-членів, ця ініціатива призведе до реалізації першої конкретної основи європейської федерації, необхідної для збереження миру»;

• «на відміну від міжнародних картелів, які мають тенденцію вводити обмежувальні практики щодо розподілу та експлуатації національних ринків, а також підтримувати високі прибутки, організація забезпечить злиття ринків і розширення виробництва».

Основними завданнями об'єднання, що підтверджують його спрямованість на відновлення та економічне зміцнення Європи, було проголошено забезпечення модернізації виробництва та покращення його якості; розвиток спільного експорту в інші країни; вирівнювання та поліпшення умов життя працівників цих галузей.

З урахуванням відмінностей умов виробництва в країнах-членах новоствореного союзу для досягнення спільних цілей було запропоновано запровадити певні перехідні заходи такі як: застосування плану виробництва та інвестицій, створення механізму компенсації для вирівнювання цін і фонду реструктуризації для сприяння раціоналізації виробництва. Головним же було скасування всіх митних зборів та диференційованих транспортних тарифів для переміщення вугілля та сталі між країнами-членами. Всі ці кроки були націлені на поступове створення умов, які стихійно забезпечать більш раціональний розподіл виробництва при найвищому рівні продуктивності.

Таким чином, безпека та запобігання новій війні, економічний розвиток шляхом об'єднання інтересів і ринків, народний добробут та процвітання країн визначені основними цілями інтеграції. Відтак, ще до закінчення терміну виконання Плану Маршалла Західна Європа приступила до формування нового потужного механізму економічного розвитку, технічної модернізації та забезпечення добробуту на засадах економічної інтеграції. Ініціатива США щодо міжнародної солідарності заради досягнення найкращих умов (у т. ч. миру і безпеки) для вільної комерції та розвитку бізнесу була підхоплена й покладена в основу інституційного закріплення нового світового економічного порядку. Американська зовнішньоекономічна стратегія у перші повоєнні роки

стала першим щаблем трансатлантичної інтеграції, в якій США міцно посіли домінуючу роль.

Критерії досягнення цілей США в реалізації планів відбудови

Успішність реалізації Плану Маршалла для повоєнної відбудови Європи загальноновизнана. Звернімося до оцінки результатів з точки зору досягнення стратегічних цілей США.

По-перше, політика допомоги сприяла створенню нових ринків для американських товарів. Європейські країни змогли розрахуватись за зовнішніми боргами. Близько 80% фінансових коштів, витрачених на реалізацію Плану Маршалла, «повернулися» до США у вигляді контрактів, укладених з американськими компаніями, а експорт США за повоєнне десятиліття збільшився в п'ятдесят разів (від 0,3 млрд дол. до 15,3 млрд дол. у 1955 р.) [29, с. 15].

По-друге, завдяки реалізації Плану Маршалла було забезпечено високі темпи економічного зростання як у США, так і в країнах Західної Європи за рахунок ефективних інвестицій [20, с. 602–656]; досягнуто максимізації доходів від підприємницької діяльності, зокрема, для американських корпорацій; мінімізовано інвестиційні ризики шляхом розширення й підтримки сприятливого та безпечного для бізнесу інституційного середовища в міжнародних масштабах; на основі швидкого вирішення завдань економічного відновлення розпочався новий етап розвитку світової економіки на основі революційних змін у технологіях (третя промислова революція) та нової якості зростання.

По-третє, геополітичним наслідком реалізації американської зовнішньоекономічної доктрини стало зародження безбар'єрних торгових відносин, які згодом сприяли розвитку міжнародних інтеграційних процесів та, зрештою, створенню Євросоюзу. Його прообразами стали створене у 1950 р. Європейське об'єднання вугілля і сталі та Європейське економічне співтовариство, засноване у 1958 р. США підтримували цей курс, відстоюючи усунення валютних та митних бар'єрів між державами у процесі здійснення Плану Маршалла.

По-четверте, було сформовано інституційний каркас глобальної ринкової системи – створення Бреттон-Вудської міжнародної валютно-фінансової системи (1944), Міжнародного Валютного Фонду (1945), Міжнародного банку реконструкції та розвитку (1945), підписання у Женеві Генеральної угоди про тарифи і тор-

гівлю (1947), послідовний процес торговельної лібералізації торгівлі, що зрештою привів до створення міжнародної організації (СОТ, 1996), – це заходи, які відповідали загальній концепції післявоєнного відновлення та розвитку світової економіки. Розширення міжнародної торгівлі, стабілізація грошового обігу та системи розрахунків, сприяння досягненню високого рівня зайнятості та реальних доходів були прийняті як офіційні цілі. Водночас, створення міжнародних грошово-кредитних інституцій здійснювалося відповідно до програми світового економічного регулювання і планування, яка розроблялась американськими економістами [30, с. 160]. Долар США зміцнився як світова валюта. Фактично це була реалізація доктрини міжнародної координації національних економічних систем під протекцією і в інтересах американського капіталу.

По-п'яте, завдяки політиці підтримки та консолідації, яку проводили США, був послаблений вплив СРСР і комуністичного руху. Через те, що Радянський Союз блокував надання допомоги Польщі та Чехословаччині, План Маршалла фактично посприяв створенню «залізної завіси» між Західною та Східною Європою. Холодна війна стала способом глобального протистояння і змагання двох політичних і економічних систем, що зрештою завершилося розпадом радянського блоку і початком ринкової трансформації економік постсоціалістичних країн.

Узагальнення історичних уроків для України

Розглядаючи в історичному порівнянні мотивацію США щодо надання допомоги на відбудову Західної Європи та зацікавленість у підтримці та відновленні України, варто звернути увагу на кілька важливих моментів:

І. «Україні теж може стати у нагоді розробка Плану Маршалла щодо залучення міжнародної допомоги для відродження вітчизняної промисловості, модернізації та реструктуризації її виробничих потужностей», – констатували науковці відділу промислової політики ще у 2015 р. [5, с. 71]. Проте План Маршалла був планом *надання*, а не *залучення* допомоги, тож превалювали інтереси донора, позикодавця, спонсора, а не позичальника, реципієнта. Тому оцінювати перспективи та розробляти проекти залучення зовнішньої допомоги потрібно з урахуванням того, що «може стати в нагоді» тим, хто цю допомогу надаватиме.

II. Україна не є критично важливим ринком збуту ні для товарів з ЄС, ні для американських товарів на відміну від західно-європейського ринку для США у післявоєнний період. Частка України як країни-імпортера в експорті 28 країн ЄС у 2013 р. становила 1,8%. Тож економічні мотиви надання американської допомоги Європі у 1948–1951 рр. були значно вагомішими, ніж теперішня заінтересованість в Україні. Тож переважання комерційних інтересів донорів над гуманітарними і політичними мотивами може зашкодити отриманню зовнішньої допомоги, або, принаймні, значно віддалити її обсяги від очікуваних.

III. «Україні, як і в повоєнні часи країнам Європи, необхідно втілити свою особливу місію мирної імплементації в глобальне економічне середовище європейського зразка», зазначив В. Геєць [4, с. 7], окреслюючи можливості застосування підходів Плану Маршалла для України. Проте сумніви у можливості ефективного розпорядження зовнішньою допомогою через низьку якість державного управління та корупцію посилюються ймовірністю контрпродуктивності міжнародної підтримки за умов слабкості внутрішніх інтенцій щодо активізації національних зусиль у напрямі досягнення цілей розвитку. Тому питання про те, в чому полягає інтерес донорів відбудови і наскільки він є сильним, з урахуванням ризиків неуспішності, залишається відкритим.

IV. Окрім того, за сучасних історичних реалій, допомога США має забезпечити інтеграцію української економіки в ЄС та її зміцнення. Отже виникає певна невідповідність, обумовлена єдністю суперечностей у функціонуванні світового господарства та його інституційному розвитку.

V. Якщо повоєнне відновлення Європи у XX ст. розглядати як зміцнення світового ринку та капіталістичної економічної інтеграції на противагу експансії комунізму, то відновлення України у XXI ст. має бути аналогічним утвердженням і розвитком світового порядку, що диктується глобальним корпоративним капіталізмом на противагу амбіціям російського імперіалізму в його черговій реінкарнації. Спільна участь країн Європи та США у новому проєкті відновлення може зміцнити солідарність Заходу, дати нове життя міжнародній інтеграції та створити модель успішного подолання спадщини радянського колоніалізму для країн, які продовжують перебувати в системі залежності від РФ.

VI. Державні інтереси України полягають у подоланні вкрай неефективної структури економіки, яка мала місце у радянсько-

му минулому і ще більше деградувала в пострадянських період [31, с. 402–420, 510], що призвело до абсолютного переважання низькотехнологічного аграрно-сировинного експорту. Тому для отримання результатів, як у західній Європі, потрібно діяти у напрямі розроблення національної програми реструктуризації економіки та реалізації відновлювальної структурної економічної політики – «комплексу повоєнних заходів держави щодо залучення власних ресурсів і міжнародної допомоги для відбудови та створення нових підприємств у пріоритетних галузях економіки» [32, с. 77]. Цей шлях передбачає не лише відбудову, а й реструктуризацію економіки задля того, щоб Україна стала конкурентоспроможною та інституційно сумісною частиною світового господарства.

VII. У сучасній інтегрованій глобальній економіці, де посилюються неопротекціоністські прагнення, що відображають визрівання зміни світового інституційного порядку та глобального лідерства, необхідно, як зауважив С. Маріотті, «мати периферійне бачення, здатне повернути різні складові національної політики до системної єдності. З огляду на це активна політика, прийнята для посилення конкурентоспроможності національних галузей промисловості, повинна розроблятися відповідно до підходу «виграш-виграш», тобто враховуючи спільну конкурентну синергію, пов'язану з економічною взаємозалежністю між країнами, як фундаментальний рушійний фактор» [33, с. 24]. Окрім того, зростаюча міжнародна нестабільність не гарантує, що в Україні не з'являться конкуренти в змаганні за отримання зовнішньої допомоги, тому варто враховувати й це.

Висновки. Порівняльний аналіз постановки та реалізації цілей зовнішньоекономічної політики США в ході повоєнної відбудови Європи дає підстави для висновку щодо її успішності та результативності як способу формування нового інституційного порядку світового господарства. Узагальнення історичного досвіду зовнішньої підтримки у відновленні країн Європи після Другої світової війни дозволяє визначити головні уроки для сучасної України. Перш за все, країни-донори мають бути економічно зацікавлені у наданні допомоги як у прибутковому інвестиційному проєкті. Разом з тим, Україна має виробити і реалізувати інституційно-правові та організаційно-управлінські механізми реалізації власних економічних інтересів і відстоювання національних пріоритетів. Сучасна політико-економічна доктрина США, запо-

чаткована політикою Д. Трампа під гаслом «Америка – понад усе», визначає більш ніж будь-коли прагматичний підхід в оцінці власних вигід і витрат. А це вимагає від українського уряду та бізнесу чіткої та послідовної державницької позиції у боротьбі за суверенітет, національну перспективу та міжнародну конкурентоспроможність повоєнної економіки.

1. Богдан Т. Залучення й використання зовнішньої фінансової допомоги в контексті поточних економічних проблем та історичного досвіду реалізації «Плану Маршалла». *Економіст*. 2014. № 9. С. 4–8.
2. Богдан Т. Основні принципи формування і спрямування міжнародної фінансової допомоги для України. *Економіка України*. 2015. № 4. С. 36–44. URL: http://economyukr.org.ua/docs/EU_15_04_036_uk.pdf.
3. Власюк О.С. План Маршалла для України: економічні, реформаторські та зовнішньополітичні аспекти. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3. С. 5–13.
4. Геєць В.М. До питання застосування підходів «Плану Маршалла» для України. *Економіка України*. 2015. № 4. С. 6–11. URL: http://economyukr.org.ua/docs/EU_15_04_006_uk.pdf.
5. Дейнеко Л.В., Якубовський М.М., Шовкун І.А., Завгородня О.О., Гахович Н.Г. Ключові аспекти «Плану Маршалла» для України у промисловій сфері. *Економіка України*. 2015. № 4. С. 70–77. URL: http://economyukr.org.ua/docs/EU_15_04_070_uk.pdf.
6. Жаліло Я. План Маршалла 2.0 чи черговий скарб гетьмана Полуботка? *Дзеркало Тижня*. 29 вересня 2017 р. URL: <http://iser.org.ua/analitika/ekonomichnii-analiz/plan-marshalla-20-chi-chergovii-skarb-getmana-polubotka>.
7. Іванов С. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. *Економіка України*, 2019. № 1. С. 75–89. doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2019.01.075>.
8. Зверяков М.І. Формування моделі економічного розвитку в нових історичних реаліях. *Економіка України*. 2022. № 8. С. 3–19. doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.003>.
9. Гуменюк В.В. Зарубіжний досвід повоєнної трансформації державного управління і уроки для України. *Економіка України*. 2022. № 8. С. 34–54. doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.034>.
10. Амелін Анатолій. Не будуйте ілюзії щодо Плану Маршалла для України. *Нове время*. 8 квітня 2022. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-rosiji-hto-zarobit-na-vidbudovi-ukrajini-plan-marshalla-novini-ukrajini-50232154.html>.

11. Новіков Вадим. Яким має бути «План Маршалла» для України після війни? *Економічна правда*. 11 березня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/11/683811>.
12. Резнікова Наталія, Панченко Володимир. Політекономія допомоги або Навіщо світові план відбудови України? *Український тиждень*. 21 квітня. URL: <https://tyzhden.ua/Economics/254792>.
13. Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року. 2020. 958 с.
14. Klimiuk Z. (2019). Stany Zjednoczone a integracja polityczna, militarna i gospodarcza Europy Zachodniej w pierwszych latach po II wojnie światowej (do 1950 r.). *Ameryka nadaje ton i dyktuje warunki* (Część I). *Historia i Polityka*, 27(34), 95–114. doi: <https://doi.org/10.12775/HiP.2019.006>.
15. Kolko Gabriel. The politics of war: The World and United States Foreign Policy, New York: Random House, 1968. 685 p.
16. The disintegration of the World Economy Between the World Wars. Brookfield, 1996. Vol. 1, 2.
17. Harper J.L. (1996). American Visions of Europe: Franklin D. Roosevelt, George F. Kennan, and Dean G. Acheson. Cambridge University Press.
18. Kunz D.B. The Marshall Plan reconsidered: a complex of motives. *Foreign Affairs*. 1997. Vol. 76. No. 3. P. 162–170. doi: <https://doi.org/10.2307/20048105>.
19. Burnside Craig, and David Dollar. (2000). Aid, Policies, and Growth. *American Economic Review*, 90(4): 847–868. doi: <https://doi.org/10.1257/aer.90.4.847>.
20. The Reconstruction of the International Economy, 1945–1960. Edited by B. Eichengreen, G.C. Pardee and H.N. Pardee. Berkeley, University of California. 1996. 672 p. (The Growth of the World Economy series).
21. Філіпенко А.С. Міжнародні економічні відносини: історія. Київ: Либідь, 2006. 392 с.
22. European Recovery and American Aid / A Report by the President's Committee on Foreign Aid. Washington, 1947. November.
23. Шаров І.Ф. Характери Нового світу: нариси. Київ: Арт Економі, 2018. 496 с.
24. Моргентау Генрі. *Електронная еврейская энциклопедия (ЭЕЭ)*. URL: <https://eleven.co.il/jews-in-world/politics/12839>.
25. Britannica T. Editors of Encyclopedia Britannica (Invalid Date). *Henry Morgenthau, Jr.. Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Henry-Morgenthau-Jr>.

26. Зинн Говард. Народная История США: с 1492 года до наших дней. [б. м.]: [б. и.], 2020. 776 с.
27. Меморандум делегації США про політику щодо Німеччини, представлений Гаррі Труменом на засіданні глав союзницьких урядів 17 липня 1945 р. на Берлінській конференції. URL: http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/War_Conf/berlin15.htm.
28. Gareau F. Morgenthau's Plan for Industrial Disarmament in Germany. *The Western Political Quarterly*. 1961. Vol. 14. No. 2. P. 517-534. URL: <https://www.jstor.org/stable/443604>. doi: <https://doi.org/10.1177/106591296101400210>.
29. Mann J. Making a better world with U.S. money. *The Washington Post*. 2000. April 5.
30. Небрат В.В. Історичний вимір трендів зовнішньоекономічної політики. *Економіка України*. 2017. № 5. С. 151-169. URL: http://economyukr.org.ua/docs/EU_17_05_151_uk.pdf.
31. Історичні детермінанти включення України в систему міжнародних економічних відносин: монографія / В.В. Небрат, Н.О. Горін та ін.; за ред. д.е.н. В.В. Небрат; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Київ, 2021. 528 с.
32. Пустовойт О.В. Повоєнна економіка України: міжнародна допомога та політика зростання. *Економіка і прогнозування*. 2022. № 3. С. 75-98. doi: <https://doi.org/10.15407/eip2022.03.075>.
33. Маріотті Серджіо. Застереження російсько-української війни: уникнути майбутнього, яке перегукується з минулим. *Економіка і прогнозування*. 2022. № 3. С. 7-32. doi: <https://doi.org/10.15407/eip2022.03.007>.

References

1. Bogdan, T. (2014). Involve and use external financial assistance in the context of current economic problems and historical experience of the Marshall Plan. *Ekonomist - Economist*, 9, 4-8 [in Ukrainian].
2. Bogdan, T. (2015). Basic principles of formation and directions of the international financial aid for Ukraine. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 4, 36-44. Retrieved from http://economyukr.org.ua/docs/EU_15_04_036_uk.pdf [in Ukrainian].
3. Vlasjuk, O.S. (2014). Marshall Plan for Ukraine: economic, reform and foreign policy aspects. *Stratehichni priorytety - Strategic priorities*, 3, 5-13 [in Ukrainian].
4. Heyets, V.M. (2015). To the question of application of the approaches of the Marshall Plan in Ukraine. *Ekonomika Ukrainy -*

- Economy of Ukraine*, 4, 6-11. Retrieved from http://economyukr.org.ua/docs/EU_15_04_006_uk.pdf [in Ukrainian].
5. Deineko, L.V., Yakubovskiy, M.M., Shovkun, I.A., Zavhorodnia, O.O., Gakhovych, N.G. (2015). Key aspects of Marshall Plan for Ukraine in the industrial sphere. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 4, 70-77. Retrieved from http://economyukr.org.ua/docs/EU_15_04_070_uk.pdf [in Ukrainian].
6. Zhalilo, Ya. (September 29, 2017). Marshall Plan 2.0 is the next treasure of Hetman Polubotok? *Dzerkalo Tyzhnya - The mirror of the week*. Retrieved from <http://iser.org.ua/analitika/ekonomichnii-analiz/plan-marshalla-20-chi-chergovii-skarb-getmana-polubotka> [in Ukrainian].
7. Ivanov, S. (2019). Economic recovery and development of countries after armed conflicts and wars: Ukraine's opportunities that have not lost yet. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 1, 75-89. doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2019.01.075> [in Ukrainian].
8. Zveryakov, M. (2022). Formation of the economic development model in new historical realities. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 8, 3-19. doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.003> [in Ukrainian].
9. Humeniuk, V.V. (2022). Foreign experience of post-war transformation of public administration and lessons for Ukraine. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 8, 34-54. doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.034> [in Ukrainian].
10. Amelin, A. (April 8, 2022). Do not build illusions about the Marshall Plan for Ukraine. *Novoye vremya - New Time*. Retrieved from <https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-rosiji-hto-zarobit-na-vidbudovi-ukrajini-plan-marshalla-novini-ukrajini-50232154.html> [in Ukrainian].
11. Novikov, V. (March 11, 2022). What should be the Marshall Plan for Ukraine after the war? *Ekonomichna pravda - Economic truth*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/11/683811> [in Ukrainian].
12. Reznikova, N., Panchenko, V. (April 21, 2022). Political economy of assistance or why the world plan to rebuild Ukraine? *Ukrayinskyy tyzhden - The Ukrainian Week*. Retrieved from <https://tyzhden.ua/Economics/254792> [in Ukrainian].
13. Jadt, T. (2020). After the war. The history of Europe since 1945.
14. Klimiuk, Z. (2019). Stany Zjednoczone a integracja polityczna, militarna i gospodarcza Europy Zachodniej w pierwszych latach po II wojnie światowej (do 1950 r.). *Ameryka nadaje ton i dyktuje warunki (Część I). Historia i Polityka*, 27(34), 95-114. doi: <https://doi.org/10.12775/HiP.2019.006> [in Polish].

15. Kolko, G. (1968). The politics of war: The World and United States Foreign Policy, New York: Random House. 685 p.
16. The disintegration of the World Economy Between the World Wars. (1996). Broock-field. Vol. 1, 2.
17. Harper, J.L. (1996). American Visions of Europe: Franklin D. Roosevelt, George F. Kennan, and Dean G. Acheson. Cambridge University Press.
18. Kunz, D.B. (1997). The Marshall Plan reconsidered: a complex of motives. *Foreign Affairs*. Vol. 76, 3, 162-170. doi: <https://doi.org/10.2307/20048105>.
19. Burnside, Craig, Dollar, David. (2000). Aid, Policies, and Growth. *American Economic Review*, 90(4), 847-868. doi: <https://doi.org/10.1257/aer.90.4.847>.
20. The Reconstruction of the International Economy, 1945-1960. (1996). Edited by B. Eichengreen, G.C. Pardee and H.N. Pardee. Berkeley, University of California. (The Growth of the World Economy series).
21. Filipenko, A.S. (2006). International economic relations: history. Kyiv: Libid [in Ukrainian].
22. European Recovery and American Aid / A Report by the President's Committee on Foreign Aid. (1947, November). Washington.
23. Sharov, I.F. (2018). The characters of the New World: Essays. Kyiv: Art Economy [in Ukrainian].
24. Morgentau, Henry. Electronic Jewish Encyclopedia (EE). Retrieved from <https://eleven.co.il/jews-in-world/politics/12839> [in Russian].
25. Britannica, T. Editors of Encyclopedia (Invalid Date). *Henry Morgenthau, Jr.. Encyclopedia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/biography/Henry-Morgenthau-Jr>.
26. Zinn, Howard. (2020). Folk history of the United States: From 1492 to the present day [in Russian].
27. The US Delegation Memorandum on Germany Policy, represented by Harry Truman at a meeting of the Heads of Allied Governments on July 17, 1945 at the Berlin Conference. Retrieved from http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/War_Conf/berlin15.htm [in Ukrainian].
28. Gareau, F. (1961). Morgenthau's Plan for Industrial Disarmament in Germany. *The Western Political Quarterly*. Vol. 14, 2, 517-534. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/443604>. doi: <https://doi.org/10.1177/106591296101400210>.
29. Mann, J. (April 5, 2000). Making a better world with U.S. money. *The Washington Post*.

30. Nebrat, V.V. (2017). Historical dimension of trends in foreign economic policy. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 5, 151-169. Retrieved from http://economyukr.org.ua/docs/EU_17_05_151_uk.pdf [in Ukrainian].
31. Nebrat, V.V. (Edit.). (2021). Historical determinants of Ukraine's inclusion in the system of international economic relations: monograph. NAS of Ukraine, State Organization Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
32. Pustovoit, O.V. (2022). Ukraine's post-war economy: international aid and growth policy. *Ekonomika i prohozuvannya - Economy and forecasting*, 3, 75-98. doi: <https://doi.org/10.15407/eip2022.03.075> [in Ukrainian].
33. Mariotti, Sergio. (2022). A warning from the russian-ukrainian war: avoiding a future that rhymes with the past. *Ekonomika i prohozuvannya - Economy and forecasting*, 3, 7-32. doi: <https://doi.org/10.15407/eip2022.03.007> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20 жовтня 2022 р.